

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

5-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

F.A.Yuldashev	
Axborotlashgan jamiyatda ehtiyoj va manfaatlarni tadqiq etishning muhim jihatlari	108
M.M.Teshaboyev	
Jamiyatda ijtimoiy adolat va ijtimoiy tenglik	115

SIYOSAT

H.M.Rasulov	
Ommaviy axborot vositalari - siyosiy-huquqiy madaniyat targ'iboti subyekti sifatida	120
K.X.Avazov	
Siyosiy tadqiqotlar tizimida tahdid, tahdidbardosh jamiyat tushunchasining mazmun-mohiyati.....	124
B.M.Jo'raquliev	
Yangi O'zbekistonda "inson – jamiyat – davlat" tamoyilining qaror topishi xususida	129
D.A.Mamajonova	
Inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash. ma'muriy, jinoyat va fuqarolik qonunchiligini takomillashtirish.....	133
I.A.Raximov	
"Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarining-milliy demokratik institut sifatidagi o'rni"	138

TARIH

E.G.Radjapov	
Badiiy hamda san'at asarlarida o'zbek tog'-otliq diviziyasi qo'mondoni Mirkomil Mirsharopov talqini	142
B.M.Abdullayev, N.Sh.Kambarov	
Ilk Temir davrida ko'mish marosimiga oid	148
X.S.Jumanazarov	
Turkiston o'lkasida tibbiy muassasalar faoliyati tarixi.....	154
S.R.Tolibova	
O'zbekistonning Osiyo davlatlari bilan hamkorlik yo'nalishlari (Asean davlatlari misolida)	159
X.X.Azimov	
Qadimgi va ilk o'rta asrlar Markaziy Osiyo va Xitoy savdo aloqalari (Xitoy manbalari asosida)	167
K.S.Karimov	
Turkistonda mustamlaka huquqiy taksanomiyasi ta'sirida xalq sudyalari lavozimiga tayinlash tartiblari.....	171
N.Xudoyberdiyeva	
Mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatida tadbirkorlikning rivojlanishi	176
F.U.Temirov	
Turkistonda matbuotchilikning shakllanishi va Sadridin Ayniyning publisistik faoliyati	179
M.H.Isamiddinov	
O'zbekistonning antik davr moddiy madaniyatining o'ziga xos tomonlari.....	183

ADABIYOTSHUNOSLIK

A.G.Sabirdinov	
Omon Muxtor romanlariga chizgilar	188
M.H.Mamatov, P.M.Ahmadjonov	
Sayfiddin Muhammad Farg'oniy ijodida tasavvufiy tamoyillar	191
P.M.Axmadjonov	
Sayf Farg'oniyning tarjimai holi va hayot yo'liga doir	195
G.H.Axmedova	
Ingliz adabiyotida jorj eliotning ijodi va tanqidiy realizm	200
G.V.Abdullayeva	
Topishmoq she'rlar va ularning badiiy-estetik funksiyasi	204

SAYFIDDIN MUHAMMAD FARG'ONIY IJODIDA TASAVVUFİY TAMOIYILLAR

ТАМОИЛҲОИ ТАСАВВУФӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САЙФИДДИН МУҲАММАДИ
ФАРҶОНИМИСТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ САЙФИДДИНА МУХАММАДА
ФАРҶАНИ

MYSTIC TENDENCIES IN THE WORKS OF SAIFIDDIN MUHAMMAD FARGHANI

¹Маматов Мамадҷон Аҳмадҷонович¹доктори илмҳои фалсафа, профессори Донишгоҳи давлатии ФарғонаАҳмадҷонов Парвизҷон Маҳмадзода²²муаллими кафедраи забоншиносии Донишгоҳи давлатии Фарғона

Annotatsiya

XIII-asrning eng buyuk shoirlaridan biri Sayfiddin Muhammad Farg'oniylarning hayoti va ijodining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha bugungi kungacha keng qamrovli va har tomonlama ilmiy izlanishlar olib borilmagan. Uning hayotligida va undan keyin yozilgan aksariyat tazkiralarda, tarixiy manbalarda, shuningdek, mahalliy va xorijiy adabiyotshunos olimlarning fors va tojik adabiyoti tarixiga bag'ishlangan kitoblari faqat Sayfiddin Muhammad Farg'oniylarga ishoralar ko'zga tashlanadi xolos. Ushbu maqolada Sayfiddin Muhammad Farg'oniylarning hayoti va ijodining turli qirralari o'rganilib, tadqiq etilgan.

Аннотатсия

То ба имрӯз дар бораи ҳаёт ва вижагиҳои эҷодиёти Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ – яке аз бузургтарин шоирони асри XIII таҳқиқоти густарда ва фароғири илмӣ сураи нағирифтааст. Дар аксари таъриҳҳои дар замони зиндагии ӯ ва баъд таълифёфта, таърихномаҳо, инчунин дар китобҳои ба таърихи адабиёти форсу тоҷик бахшидаи адабиётшиносони ватанӣ бурунмарзӣ танҳо ишораҳо ба Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ ба ҷаҳи мерасаду ҳалос. Дар мақолаи мазкур баъзе паҳлӯҳои муҳталифи ҳаёти эҷодиёти Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст.

Аннотация

До сегодняшнего дня не проводились обширные и всесторонние научные исследования жизни и особенностей творчества Сайфиддина Мохаммада Фаргани – одного из величайших поэтов XIII века. В большинстве таъриҳов, напавсаних при его жизни и позднее, историографиях, а таъже в китагах, посвященных истории персидской и таджикской литературы отечественных и зарубежных литературоведов, видны лишь упоминания о Сайфиддине Мохаммаде Фаргани. В данной статье изучены и исследованы некоторые различные стороны жизни и творчества Сайфиддина Мохаммада Фаргани.

Abstract

Until today, there has not been extensive and comprehensive scientific research on the life and features of the work of Sayfiddin Mohammad Farghani - one of the greatest poets of the 13th century. In most of the tazkiras written during his lifetime and later, historiographies, as well as in the books devoted to the history of Persian and Tajik literature by domestic and foreign literary scholars, only references to Sayfiddin Mohammad Farghani are visible. In this article, some different aspects of the life and creativity of Sayfiddin Mohammad Farghani have been studied and investigated.

Kalit so'zlar: so'fiyona g'oyalar, ijodiyot, tamoil, tasavvuf, Sayf Farg'oniylarning hayoti, shayxlar shayxi, Rum.

Калид вожаҳо: ғояҳои суфиёна, эҷодиёт, тамоил, тасаввуф, Сайфи Фарғонӣ, шайхи шайхҳо, Рум.

Ключевые слова: суфийские идеи, творчество, тенденции, суфизм, Саиф Фергани, шейх шейхов, Рим.

Key words: Sufi ideas, creativity, tendency, Sufism, Saif Ferghani, sheikh of sheikhs, Rome.

САРСУХАН

Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ, ки аҳли илму адаб ӯро ба исми Сайфи Фарғонӣ шинохтаанд, дар нимаи аввали асри XIII дар водии Фарғона таваллуд ёфтаву ба камол расида. Ҳаёти Сайфи Фарғонӣ бинобар истилои Мовароуннаҳру Хуросон аз ҷониби муғулҳо муназзам паси сар нашудаду ӯ ҳам чун шоири ҳамзамонаш Ҷалолиддини Балхӣ дар Туркия паноҳ ҷуста. Вай бо хираду меҳнат ва истеъдоди фитрии худ сазовори эҳтироми ҳосаи аҳли илму адабу мансаб гардида бошад ҳам, тақлифи хидмати дарборро напасируфтани ӯ шаҳодатест аз мардумписандиву мардумпазирии ӯ. Бино ба маълумоти пароканда Сайфи Фарғонӣ дар ибтидои асри XIV дар шаҳраки Оксаройи Туркия фавтидааст. Ба унвони “Шайхи

шайхҳо” мушарраф гардидани Сайфи Фарғонӣ далолате аз нуфузи ўст. Ба туфайли дониши амиқи илоҳиётшиносӣ ва шоири хеле хирадманду баркамолӣ замони худ буданаш дар мавзеи Рум (Туркияи имрӯза) ҳаводорони зиёдеро дар гирди худ ҷамъ оварда. Ҳатто ҳуди ноиби элхонон Мучируддини Амиршоҳ низ яке аз ихлосмандони ӯ буда[1,10]. Гиреҳҳои нокушудаи сиришту сарнавишти ин нобиғаи давраи замони таваҷҷуҳи муҳаққиқони пешину кунунро бештар гардонда бошад ҳам, то ба ҳол уқдаҳои нокушудаи ҳаёту эҷодиёти ӯ ба таври мукамал мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор наёфта. Ва ин ҷо кӯшише рафта, ки тавассути таҳлили чанд осори гаронбаҳояш майлу рағбати ўро ба ҷараёни тасаввуфӣ ва тамоилҳои он мунъакис намоем.

МЕТОДҲО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Як нусхаи дастхатҳои осори шоир дар китобхонаи Донишгоҳи Истамбул (таҳти рақами № F171), нусхаи дуум дар китобхонаи Воҳидпошо дар шаҳри Кутоҳияи Туркия (таҳти рақами № 1575) ва саввумӣ дар Осорхонаи Тўпқопусаройи Туркия (таҳти рақами № 984) маҳфузанд[1;6]. Девони шоир дар Эрон[7] ва Тоҷикистон[8] низ интишор ёфта. Танҳо чанд намунаи тарҷумаи ашъори ӯ ба забони ўзбекӣ ба таъъ расида[8;9], ашъори боқимондаи ӯ мунтазири тарҷумаву таҳқиқ мебошад. Аз байтҳои зерини шоир дарк кардан душвор рест, ки ӯ аз тақдири ашъор норозат будаву гумоне ҳам карда, ки шеърҳояш чун ганҷе, ки дар хоки Рум хуфта, бе ному нишон мемонанд:

Нигоро, Сайфи Фарғонист бе ту
Чу булбул, к-аз гулистон боз монад.
Зари ашъори ӯ дар Рум ганҷест,
Ки зерӣ хок пинҳон боз монад.[4;56]

Натиҷаи пажӯҳишоти зиёд олимони номвари водии Фарғона чун М.Мадғозиев, Ҳ.Юсупов, Ҳ.Ҳомидӣ, Б.Аҳмадов, М.Маматов муваффақ бар он шудаанд, ки камубеш доир ба шинохт ва эҷодиёти Сайфи Фарғонӣ тадқиқотҳоро ба сомон расонанд. Аз ҷумла, соли 1962 Бӯриной Аҳмадов китобчаеро (ибораат аз бисту се саҳифа) бо номи “Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ”, соли 1990 мақолаи Ҳамидҷон Ҳомидӣ роҷеъ ба ҳаёту эҷодиёти Сайфи Фарғонӣ бо номи “Мазлумларнинг кўз ёши” (Оби чашми мазлумон), соли 1994 мақолаи ҳаммуаллифии мудирӣ кафедраи таърихи адабиёти ўзбеки Донишгоҳи давлатии Фарғона М.Мадғозиев ва муаллими кафедраи забони ўзбекӣ ва назарияи тарҷума Ҳ. Юсупов бо номи “Шайх Саъдий Шерозийнинг фарғоналик дўсти” (Дўсти фарғонии Шайх Саъдии Шерозӣ) интишор кардаанд. Мақолаи мазкур дар иртибот бо маводҳои фавқулзикр бо услуби қиёс мавриду муҳокимаву баррасӣ қарор гирифта, тавассути таҳлили амиқи осори ӯ шояд дар инъикоси ашъори шоир ва таърихи пуршарафи халқамон ҳиссаи ноарзандаи хешро гузорем.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Барои расидагӣ ба дараҷаи олимӣ соҳиби дониши амиқ будан ва барои расидагӣ ба унвони устои уламои замони худ бо далелҳо собит намудани афкори худ таваҷҷуҳи аҳли илму адабро афзун мекунад. Аслан, ҳангоми баррасии ашъори Сайфи Фарғонӣ бар ин ақоид, ки шоир соҳиби дониши амиқи ирфонӣ будаву хиради ӯ нисбати олимони давра ба маротиб бештар аст, метавон эътимод кард. Зеро Сайфи Фарғонӣ дар радифи ашъори худ, ки қисмати фароғири нақди вазъи сиёсӣ иҷтимоист, ба тамоилҳои тасаввуф низ таваҷҷуҳи хоса дорад. Дар ин хусус, яъне муносибати шоир ба тасаввуф, хулосаи Е.Э.Бертелс: “бидуни омӯзиши адабиёти тасаввуф дар бораи ҳаёти фарҳангии асрҳои миёна дар Шарқи мусалмонӣ тасаввуроти равшан пайдо кардан мумкин нест”, – хеле мавридшиносона зикр гардида[2;54]. Дар асри XIII рушди тамоилҳои тасаввуфӣ чунон боло рафта, ки онро “давраи классик” низ унвон мекунанд[3;17]. Маҳз дар ҳамин давра мактабҳои тасаввуфӣ арзи ҳастӣ карда, ин давра метавон давраи тиллоии тасаввуф арзёбӣ кард, ҳарчанд ҳуҷуми ваҳшонияти муғулҳо ҳукмронӣ дошт, зиёиёни Осиёи Миёна иҷборан рӯ ба муҳочират оварда Туркия, Димишқ, минтақаи Ҳиҷоз ва Мисрро паноҳгоҳи хеш қарор додаанд.

Омилҳои зиёде ҷаҳони тафаккури исломиро рушду ташаккул бахшида, боиси рӯи қор омадани асарҳои зиёде дар доираи фанҳои исломӣ гардида, ба рушди суннатҳои исломӣ заминагузорӣ намудаанд. Мафҳумҳо ва тамоилҳои нави тафаккури динӣ дар иртиботи таълими мадорис ва рушди ақоиди мазҳабӣ воридаи адабиёти сӯфиёна гардидааст.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Муҳимтарин имтиёзи ин давр дар ин падид омада, ки ҳаракати ҷисмӣ аз Шарқ ба Ғарб сурат гирифтаву ҳаракати зеҳнӣ аз Ғарб ба Шарқ.

Туркия аз манотикҳое маҳсуб меёбад, ки он ҷо тасаввуф бо ҳама тамоилҳояш доман густурдааст. Қисмате аз ашъори шоир, ки маҳз дар ин макон таълиф гардидааст, дар иртибот ба таълимоти тасаввуфӣ рӯи коғаз омада ва ин қабил осори шоирро бидуни афкору андешаҳои сӯфиёна, ки сайри ҷаҳон дорад, наметавон баррасӣ кард. Дар ҷараёни омӯзиши шаклу мазмун, роҳу услуби эҷодиёти шоир метавон хулоса кард, ки таърифи ӯ ба унвони “Шайхи шайхҳо” (Шайхшӯх) тасодуфӣ набуда ва ашъори мондагорааш далеле аз пешсафони аҳли тасаввуф будани ӯст. Инак, як намуна:

Насиҳат мекунам, бишнава, бар он бош,
 Ба дил гар мустамеъ будӣ, ба ҷон бош.
 Ба тан гар ҳамчу инсон бар заминӣ,
 Ба дил ҳамчун малак бар осмон бош.
 Дар ин марказ, ки ҳастӣ ҳамчу паргор,
 Ба сар берун, ба пой андар миён бош.
 Ба ҳиммат, к-аш баландӣ васфи зот аст,
 Сӯи боми маолӣ нардбон бош!
 Ба рағбат хидмати зиндадиле кун,
 Зи мурдан баъд аз он эмин чу ҷон бош...
 Миёни мардум ар хоҳӣ бузургӣ,
 Раҳо кун хӯрдагирӣ, хӯрдадон бош,
 Ба бад кардан ба ҷои душман, эй дӯст,
 Агарчи метавонӣ, нотаваз бош!
 Ба зар пошидан андар пой ёрон
 Чу дай гарчанд бебаргӣ, хазон бош.
 Агарчи нестӣ заргар чу хуршед,
 Чу абр андар саҳо гавҳарфишон бош.
 Зи маънӣ чун садаф шав сина пурдур,
 Валекин ҳамчу моҳӣ безабон бош...
 Чу сурма то ба ҳар чашме дарой,
 Бирав, равшан чу мили сурмадон бош.
 Гар аз мунъим наёби хушк ноне,
 Ба оби шукри ӯ ратб-ул-лисон бош...
 Вале аз табъи дун машнава, ки гӯяд,
 Чу саг ба ҳар даре аз баҳри нон бош!
 Чу нафсат оташи шаҳват кунад тез,
 Бирав, аз оби сабр оташнишон бош!
 Гарат шодӣ бувад, аз ғам бияндеш,
 Гарат андӯх расад, раҳб-ул-ҷинон бош!
 Чу об ин ҷо ба додан базл кун сим,
 Чу зар он ҷо аз оташ беиён бош.
 Насиби ҳар касе аз худ ҷудо кун,
 Гадоро нону сагро устухон бош.
 Ба лутф, эй Сайфи Фарғонӣ, зи мардум
 Чу чашми масти хубон дилситон бош.
 Ба эҳсон мардуми ранҷурдилро
 Чу рӯи некӯён роҳатрасон бош.
 Ба ҷуд арчи ба обат дастрас нест,
 Ҳаёти халқро иллат чу нон бош!
 Аз оби ҷӯй мустағнӣ чу баҳрӣ,
 Ба хоки хеш мустазҳар чу кон бош!
 Ба зикр ар охир афтодӣ чу таърих,
 Ба номи нек аввал чун нишон бош! [5; 144]

Дар ин мисраъҳои болоӣ тамоилҳои тариқати тасаввуфӣ, ки бар он Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Баҳроуддини Нақшбанд асос гузоштаанд, баръало намудор мешавад. Шеър бо рукҳои “сафар дар ватан” (байти сеюм), “хилват дар анҷуман” (байти дуюм), “ёдкард” (байти бисту якум) ва маҳз ба шиори “Дил ба ёру даст ба қор” мувофиқат дорад. Дар ин ҷо андаке тавзеҳот додан ба баъзе рукни болоӣ мувофиқи матлаб мебуд: “Сафар дар ватан – он аст, ки солиқ (пайрави тариқат) дар боли тафаккури таҳайюл, яъне фикран тамоми гетиро давр зада барояд, дар ҷойи худ нишаста фикран сафари дунё қардан.[9] “Хилват дар анҷуман – яъне дар миёни анҷуман, ки маҳзари тафриқа ва ихтилоф аст, ботинан дар хилват қарор дошта бошад ва аз тафриқаи берунӣ ба ҳуҷраи дарунии хилват роҳ ёбад. Ёдкард – ба ин маънӣ, ки солиқ бояд дар ҳар ҳолат дар ҳоли зикри қалбии Худованд қарор дошта бошад[10]. Ин қабил афкори тасаввуфии осори Сайфи Фарғонӣ дар осори Аҳмад Яссавӣ низ падида аст, ки ин далеле аз арзишҳои қадимиву миллии мардуми мост.

ХУЛОСА

Тадиқи рушди илми тасаввуф аз ҷониби чанде аз донишмандони бузург гувоҳӣ медиҳад, ки фаъолияти илмӣ, эҷодӣ ва осори аҳли тасаввуф, хассатан Сайфи Фарғонӣ, дар ҷаҳон ҷойгоҳи худро дорад. Анъанаҳои тасаввуф, ки аз сарзаминҳои араб сарчашма гирифтаанд, дар Шарқ, дар Осиёи Марказӣ, махсусан дар Ўзбекистон ҳам хеле ташаккул ёфтааст.

Алҳол замони он расида, ки аз шоҳасарҳои ҳамватанонамон, чун Сайфи Фарғонӣ, ки дар мусофират умр ба сар бурда, осораш мунъақиси маънавияти волои халқамон мебошад, баҳри ҳидояти насли наврас сӯи камолот истифода шавад. Агар аз нусхаҳои девони Сайфи Фарғонӣ, ки Туркия мавҷуд аст, нусха гирифта, ин осори гаронбаҳо ба забони ўзбекӣ тарҷума гардад, мувофиқи мақсад ва ҳам дар амалигардонии сиёсати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар ин замина, вазифаи муайяне ба сомон мерасид.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Аҳмедов Б. Сайфуддин Муҳаммад Фарғонӣ.—Тошкент: Қизил Ўзбекистон, Правда Востока, Ўзбекистони сурх бирлашган нашриёти, 1962. – 23 с.
2. Бертельс Е.Э. Суфизм и сўфийская литература. —М.: Наука, 1965. – 524 с.
3. Комилов Н. Тафаккур қарвонлари. —Тошкент: Маънавият, 1999. – 320 с.
4. Сайфи Фарғонӣ. Девон. (тоҷик тилида). Муқаддима муаллифлари А.Афсахов ва У.Каримов. — Душанбе: Дониш. 1978. – 138 с.
5. Сайфи Фарғонӣ. Девон. Бо таҳия ва тадвини Иброҳими Наққош. — Душанбе: “ЭР-граф”, 2023. – 768 с.
6. Маматов М.А. Монография. Тасаввуф таълимотининг тарихӣ-фалсафӣи моҳияти. —Тошкент: Ўзбекистон Халқаро Ислом академияси. 2018. – 200 с.
7. ذبيح الله صفا. ديوان سيف فرغانى. به تصحيح و مقدمه ذبيح الله صفا. انتشارات فردوسى، تهران، 1392
8. Маматов М. А. Муҳаммад Сайфи Фарғонӣ ижодида тасаввуф тамойиллари. // Марказий Осиё фалсафӣи тафаккури тараққиётида тасаввуф таълимотининг ўрни ва аҳамияти. — Бухоро, 2022. – 184 с.
9. <https://ovozitojik.uz/news/view?slug=hilvat-bihoxu-dar-anjuman-bosh>
10. <https://www.anrt.tj/tj/khabar-o/1130-ba-ovuddini-na-shband-dil-ba-joru-dast-ba-kor>